

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 13, Αρ. 4 (2026)

ICODL2025

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

13ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

ISBN: 978-618-5335-30-4

Ανοικτή & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση:

Οι Δεξιότητες του 21ου Αιώνα & η Πρόκληση της Τεχνητής Νοημοσύνης

ΤΟΜΟΣ 4

5-7/12 2025

ΕΑΠ Πάτρα & Εξ Αποστάσεως

Μια κοινωνιολογική διερεύνηση των επιλογών υλοποίησης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου στο Νηπιαγωγείο την περίοδο της πανδημίας

Γεράσιμος Κουστουράκης, Γεωργία Σπηλιοπούλου

doi: [10.12681/icodl.8548](https://doi.org/10.12681/icodl.8548)

Copyright © 2026, Γεράσιμος Σ. Κουστουράκης, Γεωργία Σπηλιοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

**Μια κοινωνιολογική διερεύνηση των επιλογών υλοποίησης του εξ αποστάσεως
εκπαιδευτικού έργου στο Νηπιαγωγείο την περίοδο της πανδημίας**

**A sociological investigation of the options for implementing distance learning in
Kindergarten during the pandemic**

Γεράσιμος Κουστουράκης

Καθηγητής Κοινωνιολογίας της
Εκπαίδευσης

Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και
της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

Πανεπιστήμιο Πατρών

koustourakis@upatras.gr

Γεωργία Σπηλιοπούλου

Διδάκτωρ Επιστημών της Εκπαίδευσης

Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής
στην Προσχολική Ηλικία

Πανεπιστήμιο Πατρών

geospil.spiliopoulou@gmail.com

Περίληψη

Στην παρούσα ερευνητική εργασία αξιοποιούνται κοινωνιολογικές έννοιες από το θεωρητικό πλαίσιο του Basil Bernstein με στόχο τη διερεύνηση των επιλογών για τη διαμόρφωση της παροχής του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου σύμφωνα με τις εμπειρίες Νηπιαγωγών που δίδαξαν σε δημόσια Νηπιαγωγεία κατά την περίοδο της πανδημίας. Η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του εργαλείου της ημιδομημένης συνέντευξης και τα σημαντικότερα ευρήματά της έδειξαν ότι: (α) Στο πλαίσιο διαμόρφωσης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου εμφανίζεται ασθενής ταξινόμηση, καθώς η πλειοψηφία των Νηπιαγωγών του δείγματος ανέπτυξε κοινές συνεργατικές πρακτικές με συναδέλφους της ίδιας σχολικής μονάδας για την οργάνωση του ωρολογίου προγράμματος στην online τάξη, όπως και με συναδέλφους τους από άλλες σχολικές μονάδες. (β) Η διενέργεια του εξ αποστάσεως διδακτικού έργου έγινε στη βάση ενός βηματισμού συνδεδεμένου με την εφαρμογή μιας ισχυρής περιχάραξης διδακτικού λόγου, με το σπίτι των γονέων των νηπίων να λειτουργεί ως ένα δεύτερο, συμπληρωματικό, παιδαγωγικό πλαίσιο εντός του οποίου τα νήπια ολοκλήρωναν τις εργασίες τους. (γ) Οι Νηπιαγωγοί του δείγματος υλοποίησαν μικτές παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην εξ αποστάσεως διδασκαλία αντλώντας στοιχεία από μια Ορατή και από μια Αόρατη παιδαγωγική.

Λέξεις-κλειδιά

ταξινόμηση, περιχάραξη, διδακτικός λόγος, παιδαγωγικές πρακτικές, ορατή παιδαγωγική, άορατη παιδαγωγική, νηπιαγωγείο, πανδημία

Abstract

In this research paper utilizes sociological concepts from Basil Bernstein's theoretical framework with the aim of exploring options for shaping the provision of distance learning according to the experiences of kindergarten teachers who taught in public Kindergartens during the pandemic. This study was carried out using the semistructured interview tool and its most important findings showed that: (a) In the context of shaping the distance education project, a weak classification appears, as the majority of the kindergarten teachers in the sample developed common collaborative practices with colleagues from the same school unit to organize the timetable in the online classroom, as well as with their colleagues from other school units. (b) The implementation of the distance teaching work was based on a pace linked to the implementation of a strong didactic discourse framing, with the home of the toddlers' parents functioning as a second, complementary, pedagogical context within which the toddlers completed their work. (c) The kindergarten teachers in the sample implemented mixed pedagogical approaches to distance learning, drawing on elements from a Visible and an Invisible pedagogy.

Keywords

classification, framing, instructional discourse, pedagogical practices, visible pedagogy, Invisible pedagogy, kindergarten, pandemic

Εισαγωγή

Η πανδημία του κορονοϊού που εξαπλώθηκε στις αρχές του 2020 με ταχύτατους ρυθμούς παγκοσμίως δημιούργησε νέες πρωτόγνωρες συνθήκες και επηρέασε το συνολικό τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας στον οποίο εντάσσεται και το πεδίο της εκπαίδευσης. Ειδικότερα, όσον αφορά το εκπαιδευτικό πεδίο, ως μέσο αναχαίτισης της διασποράς του Covid-19 στο κοινωνικό «σώμα» επιλέχθηκε η αναστολή της δια

ζώσης λειτουργίας των εκπαιδευτικών μονάδων στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες και της εφαρμογής της «επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας» (βλ. ενδεικτικά: Daniel, 2020; Flores & Swennen, 2020; Grek & Landri, 2021; Hodges et al., 2020; Pokhrel & Chhetri, 2021). Πρόκειται για μια προσωρινή μορφή συνέχισης της εκπαιδευτικής διαδικασίας εξ αποστάσεως με την αξιοποίηση των «σύγχρονων» και «ασύγχρονων» τεχνολογικών εργαλείων που παρέχονται από το πεδίο των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών (Hodges et al., 2020; Stuart et al., 2022; Stites et al., 2021; Trust & Whalen, 2021).

Όσον αφορά την Ελλάδα οι αποφάσεις του Υπουργείου Παιδείας για την εφαρμογή της «επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας» στην περίπτωση των Νηπιαγωγείων συνδέθηκαν με τη χρήση του συστήματος τηλεδιάσκεψης Webex για την υλοποίηση της σύγχρονης διδακτικής διαδικασίας. Ειδικότερα, προσδιορίστηκε η καθημερινή πραγματοποίηση του εκπαιδευτικού έργου μέσω τηλεδιάσκεψης για τρεις διδακτικές ώρες διάρκειας τριάντα λεπτών η καθεμιά και με τη διαμεσολάβηση δύο εικοσάλεπτων διαλειμμάτων. Η σύγχρονη εξ αποστάσεως διδασκαλία πραγματοποιήθηκε τις μεσημεριανές ώρες όπου άρχιζε στις 14.10 και ολοκληρωνόταν στις 16.20 (ΦΕΚ 5044/Β/14-11-2020).

Η διερεύνηση του τρόπου υλοποίησης της «επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας» στην ελληνική προσχολική εκπαίδευση μέσα από την οπτική των εκπαιδευτικών και των γονέων των μαθητών απασχόλησε την επιστημονική κοινότητα (βλ. ενδεικτικά: Chalari & Charonitis, 2024; Karavida & Tympa, 2021; Μπούρα, 2021; Τζήλου & Παπαδημητρίου, 2021; Sidiropoulou & Sementeriadis, 2023; Φώτη, 2021). Ωστόσο, ερευνητικό κενό υπάρχει όσον αφορά την κοινωνιολογική διερεύνηση των παιδαγωγικών πρακτικών που υλοποιήθηκαν στην περίπτωση των Νηπιαγωγείων κατά την εφαρμογή της «επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας» την περίοδο της πανδημίας του Covid-19 (Κουστουράκης, 2023; Σπηλιοπούλου κ.ά., 2024).

Η εργασία αυτή επιχειρεί, υπό το πλαίσιο αξιοποίησης της κοινωνιολογικής θεωρίας του Basil Bernstein, να συμβάλει στον εμπλουτισμό της σύγχρονης επιστημονικής βιβλιογραφίας και αποσκοπεί στη διερεύνηση των επιλογών για τη διαμόρφωση και πραγματοποίηση του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου σύμφωνα με τις

εμπειρίες Νηπιαγωγών που δίδαξαν σε δημόσια Νηπιαγωγεία κατά την περίοδο της πανδημίας του Covid-19.

Θεωρητικές Επισημάνσεις

Προσεγγίζοντας την οργάνωση, διαμόρφωση και υλοποίηση του εκπαιδευτικού έργου επισημαίνεται η ενεργοποίηση στοιχείων εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου, τα οποία επηρεάζουν τις διδακτικές επιλογές των εκπαιδευτικών στο αλληλεπιδραστικό πλαίσιο των σχολικών τους τάξεων. Για την ανάλυση και ερμηνεία των επιλογών διαμόρφωσης των παιδαγωγικών πρακτικών για τη διδασκαλία της σχολικής γνώσης σημαντική είναι η συνεισφορά του Basil Bernstein (1990, 1996, 2000) στη θεωρία του οποίου εμπεριέχονται οι έννοιες της ταξινόμησης και της περιχάραξης.

Η έννοια της ταξινόμησης φανερώνει την υλοποίηση των αρχών εξουσίας και αναφέρεται στην ύπαρξη αυστηρών ή χαλαρών συνόρων που μπορούν να διαχωρίζουν ή να ενοποιούν κατηγορίες λόγου (περιοχές σχολικής γνώσης), δρώντες στην εκπαιδευτική διαδικασία και χώρους υλοποίησης του εκπαιδευτικού έργου. Η ταξινόμηση διακρίνεται για την εσωτερική και την εξωτερική της διάσταση (Bernstein, 1996, 2000; Κουστουράκης, 2023). Η πρώτη αναφέρεται στις συνθήκες και τις δυναμικές που διαμορφώνονται στο εσωτερικό μιας σχολικής τάξης ή μιας σχολικής μονάδας όσον αφορά τους παράγοντες λόγοι, συντελεστές δράσης για την πραγματοποίηση του εκπαιδευτικού έργου (εκπαιδευτικοί – μαθητές) και διδακτικοί χώροι. Η εξωτερική διάσταση της ταξινόμησης αναφέρεται στην ύπαρξη ή όχι διαπερατών συνόρων αναφορικά με τις δυνατότητες παρέμβασης και τη συμβολή εξωτερικών παραγόντων στη διαμόρφωση και υλοποίηση του εκπαιδευτικού έργου σε μια σχολική τάξη (Bernstein, 1990; Koustourakis, 2018a; Σολομών, 1994). Για παράδειγμα, ασθενής εξωτερική ταξινόμηση υπάρχει όταν είναι απαραίτητη η ενεργοποίηση και η συμβολή των γονέων των μαθητών ενός Νηπιαγωγείου για την υποστήριξη των παιδιών τους προκειμένου αυτά να μπορέσουν να συμμετάσχουν στην παρεχόμενη εξ αποστάσεως διδασκαλία κατά την περίοδο της πανδημίας (Bernstein, 1996; Koustourakis, 2013, 2018a). Επίσης, ασθενής εξωτερική ταξινόμηση επισημαίνεται στην περίπτωση που οι Νηπιαγωγοί επιδιώκουν να συνεργαστούν με συναδέλφους τους από άλλα σχολεία ή σχολικές

περιφέρειες για να ανταλλάξουν απόψεις, εμπειρίες και εκπαιδευτικό υλικό προκειμένου να διαμορφώσουν το εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό τους έργο. Ισχυρή εσωτερική ταξινόμηση υπάρχει όταν οι Νηπιαγωγοί μιας συγκεκριμένης σχολικής μονάδας ορθώνουν «σύνορα» που αποτρέπουν ή περιορίζουν τις μεταξύ τους συνεργασίες για τη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης και των παιδαγωγικών πρακτικών που επιδιώκουν να εφαρμόσουν στις τάξεις τους. Ασθενής ταξινόμηση όσον αφορά τη σχολική γνώση υπάρχει όταν αξιοποιούνται από τις Νηπιαγωγούς οι εμπειρίες των μαθητών για την επιλογή των διαφόρων θεμάτων διδασκαλίας. Μάλιστα, για την περίπτωση των Νηπιαγωγείων ο Bernstein θεωρεί ότι πρέπει να εφαρμόζονται ασθενείς ταξινομήσεις για τη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης προκρίνοντας έναν ενοποιημένο (integrated) τύπο curriculum. Και εδώ χρειάζεται να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι ηλικιακές ιδιαιτερότητες, οι εμπειρίες και οι ικανότητες των μικρών μαθητών (Bernstein, 1975; Koustourakis, 2013, 2014, 2018b). Ισχυρή εσωτερική ταξινόμηση σχετικά με τη διδασκόμενη σχολική γνώση υφίσταται όταν οι Νηπιαγωγοί διαμορφώνουν το καθημερινό ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων αντλώντας σε πολύ μεγάλο βαθμό γνωστικά στοιχεία από τις προσδιορισμένες γνωστικές περιοχές του ισχύοντος curriculum προσχολικής εκπαίδευσης (όπως λ.χ. Γλώσσα, Μαθηματικά κ.λπ.). Σε μια τέτοια περίπτωση, όπου αυτές οι γνωστικές περιοχές μπορεί να αποτυπώνονται στο ωρολόγιο πρόγραμμα που σχεδιάζει να υλοποιήσει μια/ένας Νηπιαγωγός, διαμορφώνεται μια τάση για την εφαρμογή σε κάποιο βαθμό στο Νηπιαγωγείο ενός curriculum τύπου συλλογής (Bernstein, 1996, 2000), το οποίο μπορεί να προσομοιάζει με το curriculum της πρώτης τάξης του Δημοτικού σχολείου. Άλλωστε, με τη θέσπιση το 2003 της μεταρρύθμισης της σχολικής γνώσης στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση όπου έγινε εισαγωγή της έννοιας της διαθεματικότητας (Alahiotis & Karatzia-Stavlioti, 2006; Koustourakis, 2007) τροποποιήθηκε και το curriculum του ελληνικού Νηπιαγωγείου. Ειδικότερα, έγινε η μετάβαση από ένα curriculum που ακολουθούσε την αναπτυξιακή λογική σε ένα αναλυτικό πρόγραμμα που έχει διαμορφωθεί με βάση την «ακαδημαϊκή» λογική στο οποίο προσδιορίζεται η διδασκαλία γνώσεων από συγκεκριμένες γνωστικές περιοχές (όπως είναι λ.χ. η Γλώσσα, τα Μαθηματικά, οι Φυσικές Επιστήμες, η Πληροφορική κ.λπ.) (Koustourakis, 2014, 2018b).

Έπειτα, για την ανάλυση των παιδαγωγικών επιλογών στο αλληλεπιδραστικό πλαίσιο των σχολικών τάξεων σημαντική είναι η έννοια του διδακτικού λόγου, που αποτελεί βασικό στοιχείο της περιχάραξης (framing), σύμφωνα με τη θεωρία του Bernstein, και φανερώνει την υλοποίηση αρχών κοινωνικού ελέγχου (1990, 2000, 2004). Στην περίπτωση της εργασίας αυτής, θα μας απασχολήσουν οι ακόλουθες διαστάσεις του διδακτικού λόγου (Bernstein, 1990, 1996, 2000; Koustourakis, 2018a):

- Η «επιλογή είδους γνώσεων» (selection) για την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας στο ελληνικό Νηπιαγωγείο την περίοδο της πανδημίας.
- Ο βηματισμός (pacing), που αναφέρεται στο κατά πόσο μια διδακτική δραστηριότητα ολοκληρώνεται στον διατιθέμενο διδακτικό χρόνο. Δηλαδή, στο χρονικό διάστημα της διαδικτυακής συνάντησης της Νηπιαγωγού με τους μαθητές της τάξης της. Εάν υπήρχε η απαίτηση ή η ανάγκη για τη συμπλήρωση και την ολοκλήρωση του διδακτικού έργου στο σπίτι των μαθητών είχαμε την υλοποίηση μιας ισχυρής περιχάραξης διδακτικού λόγου όσον αφορά τη διάσταση του βηματισμού. Αυτό προϋπέθετε την ενεργοποίηση των γονέων τόσο για να δημιουργήσουν στην κατοικία τους ένα δεύτερο παιδαγωγικό πλαίσιο, όσο και να εφαρμόσουν τις εξής διαστάσεις του παιδαγωγικού ρόλου: διδακτική αλληλεπίδραση, επιτήρηση και αξιολόγηση των εργασιών των παιδιών τους.
- Τα «κριτήρια αξιολόγησης» (criteria). Ισχυρή περιχάραξη διδακτικού λόγου όσον αφορά τη διάσταση των κριτηρίων αξιολόγησης εφαρμόζεται όταν τα συγκεκριμένα κριτήρια γίνονται ορατά και γνωστά στους μαθητές δείχνοντάς τους ποια είναι η αναμενόμενη ορθή απάντηση, όπως και τον τρόπο που οδηγούμαστε σε αυτήν.

Όταν προκρίνεται η υλοποίηση ισχυρών ταξινομήσεων και περιχαράξεων εφαρμόζονται Ορατές Παιδαγωγικές Πρακτικές, οι οποίες συνδέονται με διδακτικές θεωρίες που είναι επικεντρωμένες στον διδάσκοντα. Αντίθετα, όταν επιλέγονται μαθητοκεντρικές θεωρίες διδασκαλίας που συνδέονται με την υλοποίηση ασθενών περιχαράξεων διδακτικού λόγου τότε έχουμε την εφαρμογή Αόρατων Παιδαγωγικών Πρακτικών (Bernstein, 1975, 2000, 2003, 2004). Ωστόσο, στην

πραγματικότητα των τάξεων του Νηπιαγωγείου υφίσταται η εφαρμογή μικτών παιδαγωγικών πρακτικών που αντλούν στοιχεία τόσο από μια Ορατή όσο και από μια Αόρατη παιδαγωγική (Bernstein, 1996, 2000; Κουστουράκης, 2017; Koustourakis, 2018b; Morais & Neves, 2011; Sanders-Smith, 2015).

Ερευνητικά Ερωτήματα - Μεθοδολογία

Στην εργασία αυτή θα μας απασχολήσει η απάντηση στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποιες ήταν οι επιλογές για τον προσδιορισμό των σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων στην εκπαιδευτική διαδικασία κατά την υλοποίηση του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου την περίοδο της πανδημίας;
- Πώς διαμορφώθηκε ο διδακτικός λόγος κατά τη διενέργεια του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου σύμφωνα με τις εμπειρίες Νηπιαγωγών που δίδαξαν σε δημόσια Νηπιαγωγεία την περίοδο της πανδημίας;
- Ποιες μορφές παιδαγωγικών πρακτικών εφαρμόστηκαν στα δημόσια νηπιαγωγεία σύμφωνα με τις αντιλήψεις των Νηπιαγωγών που δίδαξαν εξ αποστάσεως την περίοδο της πανδημίας;

Η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε τους μήνες Απρίλιο και Μάιο του έτους 2023 με τη χρήση του ερευνητικού εργαλείου της ημιδομημένης συνέντευξης. Και τούτο διότι στόχος ήταν η συζήτηση σε βάθος με τα ερευνητικά υποκείμενα προκειμένου να αντλήσουμε αναλυτικές πληροφορίες για τον τρόπο που κινήθηκαν, διαμόρφωσαν και εφάρμοσαν το εξ αποστάσεως παιδαγωγικό τους έργο (Bryman, 2017; Mason, 2002). Ειδικότερα, η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε μέσω *βολικής δειγματοληψίας (convenience sampling)* προσεγγίζοντας Νηπιαγωγούς δημόσιων σχολείων στους οποίους μπορούσαμε να έχουμε πρόσβαση και οι οποίοι είχαν υλοποιήσει εξ αποστάσεως το διδακτικό τους έργο κατά το σχολικό έτος 2020-2021 (Adler & Clark, 2022; Creswell, 2016).

Στη μελέτη αυτή συμμετείχαν 16 γυναίκες Νηπιαγωγοί οι οποίες είχαν μέσο χρόνο διδασκαλίας στην προσχολική εκπαίδευση 19,9 έτη (μέγιστο 31 έτη και ελάχιστο 4 έτη). Ακόμη, εφαρμόστηκαν οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας, καθώς οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν για το σκοπό της έρευνας, συμπεριλήφθηκαν με τη θέλησή τους σε αυτήν και μπορούσαν να αποχωρήσουν οποιαδήποτε στιγμή από τη

συνομιλία με τους ερευνητές. Επίσης, διασφαλίστηκε ο σεβασμός των προσωπικών τους δεδομένων και η ανωνυμία τους, ενώ και οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν με τη σύμφωνη γνώμη τους (Adler & Clark, 2022; Creswell, 2016).

Το απομαγνητοφωνημένο ερευνητικό υλικό των συνεντεύξεων προσεγγίστηκε με την τεχνική της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου (qualitative content analysis) λαμβάνοντας ως μονάδα ανάλυσης την «πρόταση» (sentence). Πρόκειται για ένα τμήμα κειμένου, που μπορεί να περιλαμβάνει περισσότερες από μια προτάσεις γραμματικού χαρακτήρα, διότι από αυτό επιδιώκεται να προκύπτει ένα σαφές και ολοκληρωμένο νόημα (Koustourakis, 2014; Κουστουράκης, 2023; Koustourakis & Zacharos, 2011; Krippendorff, 2004; Neves & Morais, 2001).

Στη συνέχεια, οι μονάδες ανάλυσης του ερευνητικού υλικού ταξινομήθηκαν σε μια από τις ακόλουθες κατηγορίες, οι οποίες προέκυψαν από το σκοπό, το θεωρητικό πλαίσιο και τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας μας:

A. Προσπάθεια οργάνωσης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου: Οι συμμετέχοντες και το εκπαιδευτικό υλικό.

B. Διδακτικός λόγος για την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας:

B.1. Επιλογή «είδους γνώσης» για τη διαμόρφωση του ημερήσιου προγράμματος διδασκαλίας.

B.2. Χρονικός βηματισμός και πραγματοποίηση του διδακτικού έργου.

B.3. Διαχείριση και αποτίμηση των διδακτικών δραστηριοτήτων.

Γ. Νηπιαγωγοί και εφαρμοσθείσες παιδαγωγικές πρακτικές.

Αποτελέσματα - Συζήτηση

Στη συνέχεια, θα γίνει η παρουσίαση και η συζήτηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων στις διάφορες κατηγορίες ανάλυσης του ερευνητικού υλικού.

Προσπάθεια οργάνωσης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου: Οι συμμετέχοντες και το εκπαιδευτικό υλικό

Η ανάλυση των ερευνητικών ευρημάτων έδειξε ότι στην προσπάθεια οργάνωσης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου επιλέχθηκε η υλοποίηση μια ισχυρής εσωτερικής ταξινόμησης (Bernstein, 2000). Ειδικότερα, το μεγαλύτερο μέρος των Νηπιαγωγών του δείγματος (12 άτομα, ποσοστό 75%) δήλωσε ότι συνεργάστηκε με

συναδέλφους του Νηπιαγωγείου στο οποίο εργαζόταν για την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Μάλιστα, υποστηρίχθηκε ότι οι μορφές της μεταξύ τους συνεργασίας αφορούσαν την ανταλλαγή ιδεών και υλικού, καθώς και την από κοινού διαμόρφωση και οργάνωση διδακτικών δραστηριοτήτων τις οποίες υλοποίησαν στο πλαίσιο του καθημερινού ωρολογίου προγράμματος στην online σχολική τάξη. Επομένως, προκρίθηκε ως κατάλληλη η προσπάθεια χαλάρωσης των συνόρων που διαχωρίζουν τους συντελεστές δράσης, δηλαδή τις Νηπιαγωγούς της ίδιας σχολικής μονάδας, οδηγώντας στην επιλογή κοινών συνεργατικών πρακτικών για την οργάνωση του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου την περίοδο της πανδημίας (Bernstein, 1975, 2000). Αντιπροσωπευτικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα συνεντεύξεων:

«Συνεργάστηκα με την άλλη συνάδελφο. Κάναμε μαζί τις δραστηριότητες, τις διαμορφώναμε, τις παρουσιάζαμε και τις υλοποιούσαμε με τον ίδιο τρόπο ώστε όλα τα παιδιά να έχουν τις ίδιες γνώσεις» (Συνέντευξη 4^η - Σ.4).

«Υπήρξε αλληλοβοήθεια, με αποτέλεσμα να αλλάξει η 'κουλτούρα' της συνεργασίας. Έγινε ανταλλαγή υλικού και γνώσεων και κάθε μια υποστήριξε την άλλη, στο βαθμό που μπόρεσε...» (Σ.13).

Επιπλέον, για τη διαμόρφωση του εξ αποστάσεως διδακτικού έργου την περίοδο του Covid-19 η πλειοψηφία των Νηπιαγωγών του δείγματος (11 άτομα, ποσοστό 68,75%) υποστήριξε ότι χρειάστηκε να συνεργαστεί με Νηπιαγωγούς κι από άλλα σχολεία. Επίσης, οι Νηπιαγωγοί χρειάστηκε να αυτενεργήσουν (11 άτομα, ποσοστό 68,75%) για να βρουν πληροφορίες και εκπαιδευτικό υλικό ώστε να μπορέσουν να ανταλλάξουν ιδέες και να συζητήσουν με τις συγκεκριμένες συναδέλφους τους για το «πώς» είναι δυνατό να οργανώσουν την εξ αποστάσεως διδασκαλία στις τάξεις τους. Συνεπώς, αναδύεται η υλοποίηση μιας ασθενούς εξωτερικής ταξινόμησης στο πλαίσιο διαμόρφωσης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου των Νηπιαγωγών επιδιώκοντας συνεργατικές πρακτικές με συναδέλφους τους από άλλες σχολικές μονάδες (Bernstein, 1975, 2000). Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα συνεντεύξεων:

«Χρειάστηκε να συνεργαστώ και με άλλες Νηπιαγωγούς από άλλα σχολεία, όπως και να αυτενεργήσω. Φτιάχναμε και ανταλλάσσαμε βιντεάκια με ιστοριούλες» (Σ.6).

«Χρειάστηκε να αυτενεργήσουμε αλλά αυτό δεν αποκλείει και κάποια συνάδελφο από άλλο σχολείο που είχε μια ιδέα να δώσει. Υπήρχε διαμοιρασμός υλικού... δηλαδή, μιας ιδέας που αν την έκανα και αρέσει στα παιδιά, να τη δοκιμάσει και η άλλη Νηπιαγωγός στο δικό της σχολείο. Δηλαδή, ανταλλάσσαμε ιδέες...» (Σ.7).

Σχετικά με τον τρόπο που κινήθηκαν οι Νηπιαγωγοί για την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας στους μαθητές τους, η πλειοψηφία τους (12 άτομα, ποσοστό 75%) ισχυρίστηκε ότι για τη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού βασίστηκε κυρίως στο διαδίκτυο αντλώντας από αυτό ιδέες και πληροφορίες. Επίσης, μικρή μερίδα από τις Νηπιαγωγούς που συμμετείχαν στην έρευνα υποστήριξε ότι ψηφιοποίησαν το εκπαιδευτικό υλικό και το παρουσίασαν σε PowerPoint ή/και σε Padlet (4 άτομα, ποσοστό 25%), δημιούργησαν φύλλα εργασιών τα οποία παραλάμβαναν οι γονείς των μαθητών μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (4 άτομα, ποσοστό 25%). Επίσης δημιούργησαν δραστηριότητες μέσω εκπαιδευτικών εφαρμογών όπως είναι το LearningApps και το Wordwall (4 άτομα, ποσοστό 25%). Επομένως, οι πολλαπλές μορφές χρήσης από τις Νηπιαγωγούς των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών (ΤΠΕ), που εμπεριέχουν το διαδίκτυο, τους προσέφεραν νέες δυνατότητες και επωφελή ψηφιακά «εργαλεία» για την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, όπως προκύπτει κι από τα ευρήματα άλλων συναφών ερευνητικών εργασιών (Karavida & Τυμπα, 2021; Φώτη, 2021). Ενδεικτικές είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα συνεντεύξεων:

«Χρειάστηκε να δημιουργήσω με τη βοήθεια της συναδέλφου μου ένα εκπαιδευτικό υλικό... γύρω στα 17 πακέτα για τα παιδιά κάθε εβδομάδα, ώστε να μπορούν οι γονείς να τα παραλάβουν με το email. Δημιούργησα και κάποιες ιστοσελίδες... LearningApps, Whiteboard στο Webex ώστε να μπορούν τα παιδιά να έχουν με την καθοδήγησή μας μια ευκαιρία να ζωγραφίσουν και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους» (Σ.4).

«Δημιούργησα ηχητικά βιβλία, τα οποία 'ανέβαιναν' σε μια πλατφόρμα που ονομάζεται Padlet και αφορούσε ένα κομμάτι της ασύγχρονης εκπαίδευσης. Στο Padlet συγκεντρώνουμε υλικό καθημερινά που αφορούσε τη θεματική ενότητα της εβδομάδας και της ημέρας αντίστοιχα, παζλ, αφηγήσεις, παρουσιάσεις, όλα σε ηλεκτρονική μορφή» (Σ.8).

«Σχεδόν όλο το εκπαιδευτικό υλικό έπρεπε να ψηφιοποιηθεί. Δημιούργησα PowerPoint στο οποίο πρόσθεσα ημερολόγιο ρουτίνας και διάφορα θέματα για κάθε μέρα. Επίσης, δημιούργησα διαδικτυακά παιχνίδια, όπως 'τροχούς' για ψυχοκινητικά παιχνίδια/γνώσεων/αξιολόγηση και παζλ (Wordwall, Jigsaw, Kahoo, Sway)» (Σ.14).

Έπειτα, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις 11 ερευνητικών υποκειμένων (ποσοστό 68,75%), η συμβολή των γονέων για την πραγματοποίηση της σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας, υποστηριζόμενη από το σύστημα τηλεδιάσκεψης Webex, περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, τη διαχείριση από την πλευρά τους τεχνικής φύσεως ζητημάτων, όπως είναι το «άνοιγμα» του ηλεκτρονικού υπολογιστή και η σύνδεση των νηπίων για την παρακολούθηση του διαδικτυακού μαθήματος, το «άνοιγμα» και το «κλείσιμο» του μικροφώνου για τη συμμετοχή των νηπίων στο μάθημα δίνοντας απαντήσεις στα ερωτήματα που έθετε η Νηπιαγωγός στο πλαίσιο υλοποίησης εργασιών. Το εύρημα αυτό συμβαδίζει με εκείνο της έρευνας των Σπηλιοπούλου κ.ά. (2024) περί της διαχείρισης από τους γονείς νηπίων τεχνικής φύσεως ζητημάτων κατά τη διάρκεια του διαδικτυακού μαθήματος μέσω του Webex την περίοδο της πανδημίας. Αντιπροσωπευτικές είναι οι παρακάτω δηλώσεις Νηπιαγωγών:

«[Οι γονείς] άνοιγαν τον υπολογιστή και έβαζαν τα παιδιά να συνδεθούν...» (Σ.1).

«Το πρώτο διάστημα, που ακόμα δεν υπήρχε εξοικείωση με την πλατφόρμα, οι μαθητές χρειάζονταν συνεχώς την παρουσία των γονέων τους για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της διαδικτυακής επικοινωνίας μας. Κυρίως αυτό συνέβαινε όταν χρειαζόταν να συμμετέχουν στο annotate ή όταν έστελνα ένα σύνδεσμο στο chat...» (Σ.16).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω αποσπάσματα, επισημαίνεται η υλοποίηση μιας ασθενούς εξωτερικής ταξινόμησης, καθώς φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια υλοποίησης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου την περίοδο της πανδημίας ήταν απαραίτητο και επιβεβλημένο να χαλαρώσουν τα σύνορα που διαχωρίζουν την υλοποιούμενη εκπαιδευτική πραγματικότητα στα δημόσια ελληνικά Νηπιαγωγεία με τις οικογένειες των μαθητών. Και τούτο διότι η υποστηρικτική ενεργοποίηση των γονέων ήταν απαραίτητη για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην εξ αποστάσεως διδακτική διαδικασία (Bernstein, 1990; Koustourakis, 2018a).

Διδακτικός λόγος για την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας
Επιλογή «είδους γνώσης» για τη διαμόρφωση του ημερήσιου προγράμματος διδασκαλίας

Το σύνολο των Νηπιαγωγών του δείγματος υποστήριξε ότι για τη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης που επρόκειτο να διδαχθεί εξ αποστάσεως στις τάξεις τους την περίοδο της πανδημίας ακολουθήθηκαν οι κατευθύνσεις του ισχύοντος curriculum προσχολικής εκπαίδευσης. Έτσι, αναδύθηκε με σαφή τρόπο στην περίπτωση των γονέων των μαθητών ο κυρίαρχος ρόλος των Νηπιαγωγών για την επιλογή γνώσεων που συνδέονται με τις προσδιορισμένες γνωστικές περιοχές του συγκεκριμένου curriculum (όπως λ.χ. Γλώσσα, Μαθηματικά κ.λπ.). Στην περίπτωση αυτή, όπως προκύπτει κι από το παρακάτω αντιπροσωπευτικό απόσπασμα, ο βασικός προσανατολισμός των Νηπιαγωγών του δείγματος συνδέεται με την υλοποίηση μιας ισχυρής περιχάραξης διδακτικού λόγου όσον αφορά την επιλογή είδους γνώσης (selection), η οποία επρόκειτο να διδαχθεί στα νήπια κατά τη διάρκεια των διαδικτυακών μαθημάτων (Bernstein, 1996, 2000; Koustourakis, 2014, 2018b):

«Φρόντιζα να υπάρχουν γνώσεις από όλες τις γνωστικές περιοχές. Ξεκινούσαμε με το ημερολόγιο και κάποιες ρουτίνες... Μετά κάναμε από κάποιο γνωστικό αντικείμενο... και με Γλώσσα είχαμε ασχοληθεί και με Μαθηματικά, με Φυσικές Επιστήμες όχι τόσο, και με Νέες Τεχνολογίες κάναμε και Προγραμματισμό χρησιμοποιώντας από το 'Φωτόδεντρο' αντίστοιχα μαθησιακά αντικείμενα. Συνήθως, στην τελευταία ώρα κάναμε κινητικά παιχνίδια...» (Σ.5).

Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί ότι υπήρξε μερίδα Νηπιαγωγών του δείγματος (6 άτομα, ποσοστό 37,5%) που υποστήριξε ότι επέλεξε έναν διαθεματικό τρόπο προσέγγισης της γνώσης στο πλαίσιο υλοποίησης του διαδικτυακού μαθήματος. Στην περίπτωση αυτή, αξιοποιήθηκαν γνωστικά στοιχεία και μαθησιακές τεχνικές (ζωγραφική, τραγούδια, κ.λπ.) από διάφορες «περιοχές» του ισχύοντος curriculum προσχολικής εκπαίδευσης (Alahiotis & Karatzia-Stavlioti, 2006; Koustourakis, 2007). Έτσι, από τις συγκεκριμένες Νηπιαγωγούς φαίνεται ότι έγινε μια προσπάθεια για την εφαρμογή μιας θεωρίας διδασκαλίας επικεντρωμένης στο μαθητή (Bernstein, 1975, 1996, 2000). Και τούτο διότι, όπως προκύπτει από το παρακάτω αντιπροσωπευτικό απόσπασμα συνέντευξης, οι Νηπιαγωγοί έλαβαν σοβαρά υπόψη τους τις εμπειρίες, τα ενδιαφέροντα και τις γνώσεις που διέθεταν οι μαθητές τους

για τη διαμόρφωση του καθημερινού προγράμματος εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Πρόκειται για την υλοποίηση μιας ασθενούς περιχάραξης «διδασκτικού λόγου» όσον αφορά την επιλογή της προς διδασκαλία σχολικής γνώσης (selection) (Bernstein, 1975; Koustourakis, 2013, 2014, 2018b):

«Δεν υπήρχε πολύ συγκεκριμένο πρόγραμμα. Προέκυπτε πολλές φορές από τα παιδιά και τις εμπειρίες τους, καθώς εκείνα μας καθοδηγούσαν τις περισσότερες φορές. Όταν 'μπαίναμε' για μάθημα, χαιρετιόμασταν και το κάθε παιδί έλεγε αν πήγε κάποια βόλτα, αν έφτιαξε κάτι... Άρα, ήταν σημαντικό να τους δοθεί ο χρόνος. Μετά κάναμε την ημερομηνία, τις εποχές... Χρησιμοποίησα πολύ το παραμύθι. Ήταν κάτι που τους άρεσε. Ύστερα, κάναμε ψυχοκινητικό παιχνίδι που μπορούσε να γίνει σπίτι ή γυμναστική με απλές εικόνες γοργα» (Σ.15).

Μάλιστα, όλες οι Νηπιαγωγοί του δείγματος υποστήριξαν ότι για την επιλογή του είδους γνώσης που επρόκειτο να διδάξουν στις εξ αποστάσεως σχολικές τους τάξεις έλαβαν υπόψη την «επικαιρότητα», που συνδέεται με τις εμπειρίες των μαθητών τους, οι οποίες απορρέουν από το κλίμα που δημιουργείται τόσο στο σπίτι τους όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι προετοιμασίες για την περίοδο των Χριστουγέννων και τα συναισθήματα που δημιουργούνται στους μαθητές από το στολισμό τόσο των σπιτιών τους όσο και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο κινούνται (λ.χ. πλατείες, δρόμοι, καταστήματα). Αντιπροσωπευτικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα συνεντεύξεων:

«Επιλέγαμε τα θέματα όπως στο σχολείο, ανάλογα με τις εποχές» (Σ.2).

«Όταν ήταν Απόκριες, χρησιμοποίησα το παραμύθι με τον 'Αρλεκίνο' κι έπειτα τα παιδιά ζωγράφισαν τι τους έκανε εντύπωση και το συζητάγαμε όλοι μαζί» (Σ.6).

«Ακολουθούσαμε τη μεθοδολογία των θεμάτων που ακολουθούσαμε και στο σχολείο. Δηλαδή, μιλούσαμε για την άνοιξη, για τα Χριστούγεννα, κ.λπ.. Απλά προσαρμόζαμε κάθε φορά τη θεματική ενότητα μέσω του Webex» (Σ.3).

Επομένως, από τα παραπάνω παραθέματα προκύπτει η τάση των Νηπιαγωγών του δείγματος, μέσα από την αξιοποίηση της «επικαιρότητας» για τη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης που επρόκειτο να διδάξουν εξ αποστάσεως στις διαδικτυακές τάξεις τους, να εφαρμόσουν μια ασθενή περιχάραξη διδασκτικού λόγου (Bernstein,

1996, 2000; Koustourakis, 2013, 2014, 2018a). Κι ακόμη να συνδυάσουν αυτές τις επιλογές τους, οι οποίες συνδέονται και με το εμπειρικό «οπλοστάσιο» των μαθητών τους, με τις αρχές του υπάρχοντος «ακαδημαϊκού» χαρακτήρα curriculum προσχολικής αγωγής.

Χρονικός βηματισμός και πραγματοποίηση του διδακτικού έργου

Από την ανάλυση του ερευνητικού υλικού προκύπτει ότι η πραγματοποίηση του διδακτικού έργου στην εξ αποστάσεως τάξη, όπως υποστηρίχθηκε από την πλειοψηφία των Νηπιαγωγών του δείγματος (12 άτομα, ποσοστό 75%), έγινε υπό το πλαίσιο ενός βηματισμού που συνδέθηκε με την υλοποίηση μιας ισχυρής περιχάραξης διδακτικού λόγου (Bernstein, 2000). Και τούτο διότι διαπιστώνεται, σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερευνητικών υποκειμένων, ότι οι σχολικές δραστηριότητες που υλοποιούνταν στο χρονικό διάστημα του online μαθήματος μεταξύ της Νηπιαγωγού με τους μαθητές της συνεχίζονταν και εκτός της διαδικτυακής τάξης προκειμένου αυτές να ολοκληρωθούν στο σπίτι των μαθητών με την ενεργοποίηση της βοήθειας των γονέων τους.

Ακόμη, φάνηκε ότι οι γονείς των νηπίων ανέλαβαν συγκεκριμένους παιδαγωγικούς ρόλους (12 Νηπιαγωγοί, ποσοστό 75%). Ειδικότερα, οι συγκεκριμένοι γονείς επέβλεπαν την πορεία των εργασιών των παιδιών τους στο σπίτι και αγόραζαν τα απαραίτητα υλικά για την υλοποίηση των διαφόρων σχολικών δραστηριοτήτων, όπως λ.χ. για τη δημιουργία κατασκευών:

«Οι γονείς βοηθούσαν στην πραγματοποίηση ορισμένων ασκήσεων και δραστηριοτήτων βοηθώντας τα παιδιά, δίνοντας κάποια υλικά στα παιδιά. Έτσι, εξυπηρετούσαν ώστε να ολοκληρώσουν τις εργασίες τους...» (Σ.6).

«Οι γονείς τούς εξηγούσαν τις εντολές [των εργασιών] και βοηθούσαν στην υλοποίηση... Έπαιρναν 'ρόλο' νηπιαγωγού» (Σ.11).

«Η συμμετοχή των γονιών κατά τη διάρκεια του διαδικτυακού μαθήματος ήταν να προμηθεύσουν τα υλικά που χρειαζόμασταν για τις ασκήσεις ή τα παιχνίδια μας. Η συμμετοχή τους στις αναθέσεις εκτός διδακτικής ώρας ήταν τις περισσότερες φορές πιο ενεργή βοηθώντας αποτελεσματικά στην ολοκλήρωση των ασκήσεων» (Σ.16).

Επομένως, από τα παραπάνω παραθέματα συνεντεύξεων προκύπτει η υλοποίηση μιας ισχυρής περιχάραξης βηματισμού, η οποία αναδεικνύεται μέσω της

απαραίτητης ενεργοποίησης και συμβολής των γονέων για την υποστήριξη σε όλες τις διαστάσεις του παιδαγωγικού ρόλου των παιδιών τους (Bernstein, 1996, 2000). Και τούτο διότι χωρίς τη συμβολή των γονέων δε θα ήταν δυνατή η συμπλήρωση στο σπίτι των μαθητών του διενεργούμενου εξ αποστάσεως διδακτικού έργου κατά την περίοδο της πανδημίας.

Διαχείριση και αποτίμηση των διδακτικών δραστηριοτήτων

Όπως προέκυψε από τα ερευνητικά ευρήματα που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη υποενότητα, στις παιδαγωγικές πρακτικές της πλειοψηφίας των Νηπιαγωγών του δείγματος κυριάρχησε η υλοποίηση μιας ισχυρής περιχάραξης βηματισμού (Bernstein, 2000). Έτσι, σχετικά με τα αποτελέσματα των δραστηριοτήτων που πραγματοποιούσαν ή/και ολοκλήρωναν οι μαθητές στο σπίτι τους και τον τρόπο αξιολόγησής τους από τις Νηπιαγωγούς, επισημαίνεται από 12 ερευνητικά υποκείμενα (ποσοστό 75%) ότι οι μαθητές παρουσίαζαν διαδοχικά τις εργασίες αυτές μέσω της οθόνης στο Webex την επόμενη μέρα στο εξ αποστάσεως μάθημα, παίρνοντας το λόγο αφού σήκωναν προηγουμένως το διαθέσιμο στο σύστημα τηλεδιάσκεψης Webex σύμβολο του χεριού:

«Τα παιδιά έδειχναν τις ολοκληρωμένες εργασίες τους την άλλη μέρα. Μιλούσε ένας ένας μαθητής με τη σειρά του σηκώνοντας το χεράκι στο Webex» (Σ.2).

«Τις εργασίες τις βλέπαμε μέσω της οθόνης από όλα τα παιδιά για οποιαδήποτε εργασία κάναμε» (Σ.4).

Μάλιστα, από τα παραπάνω αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα συνεντεύξεων προκύπτει η εφαρμογή «ρητών» κανόνων από τις Νηπιαγωγούς κατά τη διάρκεια υλοποίησης των διαδικτυακών μαθημάτων την περίοδο της πανδημίας κάνοντας απολύτως σαφείς στους μαθητές τις απαιτήσεις και τις προϋποθέσεις συμμετοχής τους στη διδακτική διαδικασία (ισχυρή περιχάραξη «διδακτικού λόγου»: Bernstein, 1990, 2000).

Ακόμη, από την ανάλυση των δεδομένων των συνεντεύξεων προέκυψε ότι η αξιολόγηση των ερωτημάτων, των δραστηριοτήτων ή των ασκήσεων, που είτε πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας συγχρονικά μέσω του Webex είτε είχαν υλοποιηθεί στο σπίτι των μαθητών, γινόταν με την

εφαρμογή μιας ισχυρής περιχάραξης «κριτηρίων αξιολόγησης» (Bernstein, 1975, 1990, 2000). Στην περίπτωση αυτή, οι Νηπιαγωγοί (12 άτομα, ποσοστό 75%) παρουσίαζαν με σαφή, φανερό και συγκεκριμένο τρόπο στους μαθητές τις αναμενόμενες ορθές απαντήσεις ή λύσεις. Ειδικότερα, επιλέχθηκε από τις εκπαιδευτικούς η χρήση οπτικών συμβόλων για την εφαρμογή της συγκεκριμένης αξιολόγησης. Έτσι, η αναγνώριση του λάθους στην περίπτωση της εσφαλμένης υλοποίησης μιας δραστηριότητας γινόταν μέσω ενός ειδικού αρνητικού χαρακτήρα οπτικού συμβόλου. Επίσης, η επιβράβευση ενός νηπίου στην περίπτωση της ορθής υλοποίησης μιας δραστηριότητας γινόταν με τη χρήση ενός θετικού οπτικού συμβόλου, όπως προκύπτει από το παρακάτω αντιπροσωπευτικό απόσπασμα συνέντευξης:

«Μαζί με τη συνάδελφο είχαμε δημιουργήσει στο PowerPoint εργασίες τις οποίες υλοποιούσαμε μαζί με τα παιδιά και μέσα σε αυτές τις ερωτήσεις είχαμε τοποθετήσει κάποιες εφαρμογές. Δηλαδή, αν κάποιο παιδί είχε σωστή απάντηση, είχαμε βάλει με το 'πάτημα' του ποντικιού να βγαίνει ένα 'χειροκρότημα' ή αν είχαν λάθος απάντηση τους είχαμε βάλει μια 'λυπημένη φατσούλα'» (Σ.4).

Νηπιαγωγοί και εφαρμοσθείσες παιδαγωγικές πρακτικές

Από την ανάλυση των δεδομένων των συνεντεύξεων προκύπτει η υλοποίηση μικτών παιδαγωγικών προσεγγίσεων (Bernstein, 1975, 1990, 2000). Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια υλοποίησης του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου η εφαρμογή χαρακτηριστικών στοιχείων, που προέρχονται από «Ορατές Παιδαγωγικές Πρακτικές», συνδέονται με την ενεργοποίηση με σαφή και κατανοητό τρόπο των ίδιων των Νηπιαγωγών σε δύο περιπτώσεις. Δηλαδή, στη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης που επρόκειτο να διδάξουν στις τάξεις τους ακολουθώντας τις οδηγίες του ισχύοντος «ακαδημαϊκού» προσανατολισμού curriculum προσχολικής ηλικίας (Koustourakis, 2014, 2018b), αλλά και στην αξιολόγηση των διδακτικών δραστηριοτήτων των νηπίων, όπως προκύπτει από την παρουσίαση και συζήτηση των σχετικών ερευνητικών ευρημάτων σε προηγούμενες υποενότητες αυτής της εργασίας. Κι ακόμη, «Ορατές» παιδαγωγικές επιλογές συνδέονται με την ανάγκη ενεργοποίησης των μαθητών και των γονέων τους προκειμένου να υποστηρίξουν τα

παιδιά τους για να συμβεί το διαδικτυακό μάθημα. Έτσι, όπως προκύπτει από το ακόλουθο αντιπροσωπευτικό απόσπασμα συνέντευξης, για να ευοδωθεί η εξ αποστάσεως διδασκαλία χρειάστηκε η καθοδήγηση των νηπίων από τη Νηπιαγωγό προσανατολίζοντας τις δράσεις τους, εν προκειμένω ενεργοποιώντας τη συμμετοχή τους σε δραστηριότητες/εργασίες στο πλαίσιο των διαφόρων διαδικτυακών μαθημάτων (Bernstein, 1975, 2000):

«Ο ρόλος της εκπαιδευτικού είναι σημαντικός, γιατί πρέπει να οργανώσει το μάθημα και να επεμβαίνει ώστε να μοιράζεται ο χρόνος ισότιμα, χωρίς φασαρία και χωρίς τεχνικά προβλήματα. Τώρα, οι εργασίες και το πρόγραμμα διδασκαλίας έπρεπε να είναι αυστηρά προετοιμασμένα από πριν για να λειτουργήσουν και φυσικά έπρεπε όλα αυτά να τα γνωρίζουν και οι γονείς για να μπορούν να υποβοηθήσουν τη συμμετοχή των παιδιών τους» (Σ.12).

Ωστόσο, κατά την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας στα Νηπιαγωγεία την περίοδο της πανδημίας έγινε προσπάθεια και για την άντληση στοιχείων κι από «Αόρατες Παιδαγωγικές» επιλογές, που φέρνουν τους μαθητές στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ειδικότερα, από τα ερευνητικά μας ευρήματα αναδύεται η θετική διάθεση των Νηπιαγωγών να ενεργοποιήσουν τα ενδιαφέροντα των νηπίων προκειμένου αυτά να συμμετάσχουν σε μια σειρά από δραστηριότητες/κινητικά παιχνίδια στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως διδακτικής διαδικασίας. Επίσης, οι Νηπιαγωγοί έθεταν ερωτήσεις στους μαθητές τους στο πλαίσιο παρουσίασης κάποιων βίντεο και επεδίωκαν την ανάπτυξη διαλόγου μεταξύ των παιδιών για το περιεχόμενο αυτών των οπτικών κειμένων, αναζητώντας από κοινού λύσεις και απαντήσεις. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα συνέντευξης:

«Τα ρωτάγαμε διάφορα... Για παράδειγμα, να βρουν λύσεις σε κάποια βιντεάκια 'μυστηρίου'... Δηλαδή, ποιος είναι τελικά, πού το έκανε αυτό και ψάχναμε να το βρούμε μαζί... Οπότε, τους ενεργοποιούσαμε το ενδιαφέρον και προσπαθούσαμε να τα σηκώσουμε από την καρέκλα και να κάνουμε πράγματα κινητικά» (Σ.3).

Επιπλέον, οι Νηπιαγωγοί προσπάθησαν ώστε η πραγματοποίηση της σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας να είναι επικεντρωμένη στους μαθητές και τις ανάγκες τους, όπως απαιτείται από την ανάγκη υλοποίησης στοιχείων προερχόμενων από

«Αόρατες Παιδαγωγικές» επιλογές (Bernstein, 1975, 1990, 2000; Koustourakis, 2013, 2014, 2018b). Και για να επιτευχθεί αυτή η επιδίωξη, ήταν απαραίτητη η παρέμβαση των Νηπιαγωγών μέσω συγκεκριμένων διδακτικών παραινέσεων, που αναπόφευκτα εμπεριέχουν στοιχεία που αντλούνται από μια – κατά κάποιον τρόπο – δασκαλοκεντρικού προσανατολισμού «Ορατή Παιδαγωγική», όπως διαφαίνεται κι από το ακόλουθο παράθεμα συνέντευξης:

«Προσπάθησα να γίνεται [το μάθημα] με βάση και τις ανάγκες των παιδιών. Γι' αυτό και διαμόρφωσα το πρόγραμμά μου έτσι ώστε να μην ήταν τυπικό σταθερό αλλά εναλλασσόταν ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των παιδιών... Εγώ θα μιλούσα την περισσότερη ώρα αν ήταν να διαβάσω ένα παραμύθι αλλά μετά το σχολιασμό θα τον έκαναν τα παιδιά, όπως γίνεται και στην τάξη...» (Σ.7).

Επομένως, από την επεξεργασία των ευρημάτων της παρούσας μελέτης φάνηκε ότι στις διαδικτυακές τάξεις των Νηπιαγωγείων υπήρξε η εφαρμογή μικτών παιδαγωγικών πρακτικών, που άντλησαν στοιχεία τόσο από μια «Ορατή» όσο και από μια «Αόρατη» Παιδαγωγική (Bernstein, 1996, 2000; Κουστουράκης, 2013, 2017; Koustourakis, 2018b; Morais & Neves, 2011; Sanders-Smith, 2015).

Συμπερασματικές διατυπώσεις

Καταληκτικά, προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα με βάση τα ευρήματα που προέκυψαν από την ανάλυση του ερευνητικού υλικού:

Στο πλαίσιο του πρώτου ερευνητικού ερωτήματος διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των Νηπιαγωγών του δείγματος ανέπτυξε κοινές συνεργατικές πρακτικές τόσο με συναδέλφους της ίδιας σχολικής μονάδας όσο και με εκπαιδευτικούς από άλλα Νηπιαγωγεία για τη συν-διαμόρφωση τόσο της οργάνωσης του ωρολογίου προγράμματος στην online τάξη όσο και του εκπαιδευτικού υλικού που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την πραγματοποίηση του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου. Πρόκειται για την υλοποίηση μιας χαλαρής εσωτερικής και εξωτερικής ταξινόμησης (Bernstein, 2000; Koustourakis, 2018a). Επίσης, την περίοδο της πανδημίας επισημάνθηκε η ύπαρξη χαλαρών συνόρων ταξινόμησης μεταξύ των συντελεστών δράσης (agents), που ήταν αναγκαίο να ενεργοποιηθούν για την πραγματοποίηση του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου στην προσχολική εκπαίδευση, και πιο συγκεκριμένα μεταξύ των Νηπιαγωγών και των γονέων των

μαθητών τους (Bernstein, 1975, 2000; Κουστουράκης, 2023). Και τούτο διότι ήταν απαραίτητη η ενεργός υποστήριξη των νηπίων από τους γονείς τους για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην «επείγουσα απομακρυσμένη εκπαίδευση/διδασκαλία», που εφαρμόστηκε στα ελληνικά δημόσια Νηπιαγωγεία εκείνη την περίοδο.

Έπειτα, όσον αφορά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, οι Νηπιαγωγοί του δείγματος για τη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης, που επρόκειτο να διδάξουν στους μαθητές τους, επιχείρησαν να συνδυάσουν αρχές που απορρέουν τόσο από μια ισχυρή όσο κι από μια ασθενή περιχάραξη «διδακτικού λόγου» επιλογής είδους γνώσης (selection). Και τούτο διότι φάνηκε ότι για τη διαμόρφωση του ημερήσιου προγράμματος των εξ αποστάσεως μαθημάτων τους άντλησαν στοιχεία τόσο από την «επικαιρότητα» και τις εμπειρίες των μαθητών τους (ασθενής περιχάραξη είδους γνώσης), όσο κι από τις γνωστικές περιοχές του ισχύοντος curriculum προσχολικής εκπαίδευσης (λ.χ. Γλώσσα, Μαθηματικά), που έχει διαμορφωθεί με βάση τη λογική μιας ισχυρής εσωτερικής ταξινόμησης γνωστικών αντικειμένων (Bernstein, 1996, 2000). Δηλαδή, γνωστικών περιοχών που συνδέονται άμεσα με την προετοιμασία μετάβασης των νηπίων στο Δημοτικό σχολείο (Koustourakis, 2013). Επιπλέον, οι συμμετέχοντες στην έρευνα Νηπιαγωγοί προέκριναν την εφαρμογή μιας ισχυρής περιχάραξης τόσο «βηματισμού» όσο και «κριτηρίων αξιολόγησης» κατά την υλοποίηση του εξ αποστάσεως διδακτικού τους έργου (Bernstein, 1975, 1996, 2000).

Τέλος, όσον αφορά το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, προκύπτει ότι οι Νηπιαγωγοί του δείγματος εφάρμοσαν μικτές παιδαγωγικές πρακτικές στην εξ αποστάσεως διδασκαλία αντλώντας στοιχεία τόσο από μια «Ορατή» όσο και από μια «Αόρατη» Παιδαγωγική. Και τούτο διότι έγινε, αφενός, προσπάθεια ώστε η πραγματοποίηση του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού έργου να είναι επικεντρωμένη στις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών του Νηπιαγωγείου. Και, αφετέρου, υπήρξε -ταυτόχρονα - από τις Νηπιαγωγούς η αναγκαία και με ορατό τρόπο παρέμβαση και καθοδήγηση των μαθητών και των οικογενειών τους για την υλοποίηση του εκπαιδευτικού έργου. Κι αυτό έγινε μέσω συγκεκριμένου χαρακτήρα σαφών και κατανοητών διδακτικών παραινέσεων, υποδείξεων και οδηγιών τόσο προς τα νήπια όσο και ιδιαίτερα προς τους γονείς τους, ώστε οι τελευταίοι να συνδράμουν και να

υποστηρίζουν τη συμμετοχή των παιδιών τους στην εξ αποστάσεως μαθησιακή διαδικασία (Bernstein, 1975, 1990, 2000; Κουστουράκης, 2023).

Παρότι τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δεν είναι γενικεύσιμα, παρουσιάζουν ενδιαφέρον διότι αποκαλύπτουν τις σημαντικές επιλογές που υιοθετήθηκαν από Νηπιαγωγούς δημόσιων ελληνικών Νηπιαγωγείων για τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού τους έργου κατά την περίοδο της πανδημίας. Μάλιστα, θα παρουσίαζε ενδιαφέρον τόσο η πραγματοποίηση ανάλογης μελέτης με τη συμμετοχή Νηπιαγωγών που εργάστηκαν σε ιδιωτικά Νηπιαγωγεία κατά τη διάρκεια υλοποίησης της «επείγουσας απομακρυσμένης εκπαίδευσης/διδασκαλίας» την περίοδο του Covid-19, όσο και μιας συγκριτικής σχετικής μελέτης σε μεγάλο δείγμα εκπαιδευτικών δημοσίων και ιδιωτικών Νηπιαγωγείων.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Adler, E. S., & Clark, R. (2022). *Κοινωνική Έρευνα: Μια ξανάγηση στις Μεθόδους και στις Τεχνικές*. Εκδόσεις Τζιόλα.
- Alahiotis, S., & Karatzia-Stavlioti, E. (2006). Effective Curriculum policy and cross-curricularity: an analysis of the new curriculum design of the Hellenic Pedagogical Institute. *Pedagogy, Culture & Society*, 14 (2), 119-147. <https://doi.org/10.1080/14681360600738277>
- Angelaki, M. E., Karvounidis, T., & Douligeris, C. (2020). Pupils' Perceptions and Suggestions for the Improvement of Distance Education in Greece. *International Journal of Education and Information Technologies*, 14, 205-213. Doi: 10.46300/9109.2020.14.22
- Bernstein, B. (1975). Class and Pedagogies: Visible and Invisible. *Educational Studies*, 1(1), 23-41. <https://doi.org/10.1080/0305569750010105>
- Bernstein, B. (1990). *The Structuring of Pedagogic Discourse: Vol. IV Class, Codes & Control*. Routledge.
- Bernstein, B. (1996). *Pedagogy, Symbolic Control and Identity. Theory, Research, Critique*. Taylor & Francis Ltd.
- Bernstein, B. (2000). *Pedagogy, symbolic control and identity: theory, research, critique. Revised Edition*. Rowman & Littlefield.
- Bernstein, B. (2003). *Class, Codes and Control. Volume III. Towards a Theory of Educational Transmission*. Routledge.
- Bernstein, B. (2004). Social class and pedagogic practice. In S.J. Ball (Ed.), *The RoutledgeFalmer reader in sociology of education* (pp. 196-217). RoutledgeFalmer.
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. Gutenberg.
- Chalari, M., & Charonitis, G. (2024). The first reactions of early childhood education schools during the early days of the COVID-19 pandemic in Greece. *Education 3-13*, 52(4), 567-579. <https://doi.org/10.1080/03004279.2022.2112733>
- Creswell, J. (2016). *Η έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση Ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. Ίων.
- Daniel, S. J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49(1), 91-96. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09464-3>
- Flores, M. A., & Swennen, A. (2020). The COVID-19 pandemic and its effects on teacher education. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 453-456. <https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1824253>
- Grek, S., & Landri, P. (2021). Education in Europe and the COVID-19 Pandemic. *European Educational Research Journal*, 20(4), 393-402. <https://doi.org/10.1177/14749041211024781>
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020, March 27). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>

- Karavida, A., & Tympa, E. (2021). Parents' Beliefs and Attitudes on Their Children's Distance Education Performance during the COVID-19 Pandemic in Greek Preschool Settings. *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 34(6), 62-76. <https://doi.org/10.9734/jesbs/2021/v34i630338>
- Kostas, A., Paraschou, V., Spanos, D., Sofos, A. (2023). Emergency Remote Teaching in K-12 Education During COVID-19 Pandemic: A Systematic Review of Empirical Research in Greece. In T. Bratitsis (Ed.) *Research on E-Learning and ICT in Education* (pp. 235-260). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-34291-2_14
- Koustourakis, G. (2007). The new educational policy for the reform of the curriculum and the change of school knowledge in the case of Greek compulsory education. *International Studies in Sociology of Education*, 17(1/2), 131-146. <https://doi.org/10.1080/09620210701433878>
- Koustourakis, G. (2013). A Sociological Approach to Visual Arts Teaching in Contemporary Greek Pre-school Education. *The International Journal of Arts Education*, 7(1), 73-85. <https://doi.org/10.18848/2326-9944/CGP/v07i01/36132>
- Koustourakis, G. (2014). A Sociological Approach to Painting Teaching according to the Contemporary Greek Kindergarten Curriculum. *The International Journal of Early Childhood Learning*, 20(1), 23-37. <https://doi.org/10.18848/2327-7939/CGP/v20i01/48408>
- Κουστουράκης, Γ. (2017). Αξιοποίηση της κοινωνιολογικής γνώσης στην περίπτωση των σχολείων και των εκπαιδευτικών. Στο *Σύγχρονες Ερευνητικές Τάσεις στην Προσχολική και την Πρώτη Σχολική Ηλικία* (σελ. 151-166). Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.
- Koustourakis, G. (2018a). Analysing the curriculum for students with mild and moderate learning difficulties concerning the teaching of pre-vocational skills. *British Journal of Sociology of Education*, 39(8), 1210-1225. <https://doi.org/10.1080/01425692.2018.1497948>
- Koustourakis, G. (2018b). Classroom space and kindergarten curriculum: a sociological approach to teachers' discourse on the status of space and its use in teaching. *European Journal of Alternative Education Studies*, 3(2), 47-65. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1422864>
- Κουστουράκης, Γ. (2023). Μια κοινωνιολογική διερεύνηση του αποκλεισμού μαθητών δημοσίων και ιδιωτικών νηπιαγωγείων από την εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία την περίοδο του Covid-19. Στο Α. Λιοναράκης & Ε. Μανούσου (Επιμ.), *Πρακτικά του 12^{ου} Συνεδρίου για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. «Η εξ αποστάσεως και συμβατική εκπαίδευση στην ψηφιακή εποχή»*. Αθήνα, 24-26 Νοεμβρίου 2023 (Τόμος 1, σελ. 221-249). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. <https://doi.org/10.12681/icodl.5999>
- Koustourakis, G., & Zacharos, K. (2011). Changes in School Mathematics Knowledge in Greece: a Bernsteinian Analysis. *British Journal of Sociology of Education*, 32(3), 369-387. <https://doi.org/10.1080/01425692.2011.559339>
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis. An introduction to its methodology*. Sage.
- Μπούρα, Σ. (2021). Η Εποχή Του Covid-19 και η Εξ Αποστάσεως Διδασκαλία στην Προσχολική Αγωγή. Στο *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες: Η απότομη μετάβαση της εκ παιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις* (σελ. 472-479). Ανακτήθηκε στις 15 Ιουλίου 2025, από https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/online_edu/article/view/3258/3323

- Morais, A. M., & Neves, I. P. (2011). Educational texts and contexts that work: Discussing the optimization of a model of pedagogic practice. In D. Frandji & P. Vitale (Eds.), *Knowledge, pedagogy & society: International perspectives on Basil Bernstein's sociology of education* (pp. 191-207). Routledge.
- Neves, I., & Morais, A. (2001). Texts and contexts in educational systems: Studies of recontextualising spaces. In A. Morais, I. Neves, B. Davies & H. Daniels (Eds.), *Towards a Sociology of Pedagogy. The Contribution of Basil Bernstein to Research* (pp. 223-249). Peter Lang.
- Pokhrel, S., & Chhetri, R. (2021). A literature review on impact of COVID-19 pandemic on teaching and learning. *Higher education for the future*, 8(1), 133-141. <https://doi.org/10.1177/2347631120983481>
- Sanders-Smith, S. C. (2015). Class and pedagogy: a case study of two Chicago preschools. *International Studies in Sociology of Education*, 25(4), 314-332. <https://doi.org/10.1080/09620214.2015.1083406>
- Sidiropoulou, C., & Sementeriadis, T. (2023). Exploring Greek parents' beliefs about distance learning for their pre-school children during the Covid-19 pandemic. *Multilingual Academic Journal of Education and Social Sciences*, 11(1), 1-17. <http://dx.doi.org/10.46886/MAJESS/v11-i1/7416>
- Σολομών, Ι. (1994). Εκπαιδευτική δράση και κοινωνική ρύθμιση των υποκειμένων: γνώση, πειθαρχία και το πεδίο του σχολείου. Στο Ι. Σολομών & Γ. Κουζέλης (Επιμ.), *Πειθαρχία και Γνώση* (σελ. 113-144). Έκδοση Ε.Μ.Ε.Α.
- Σπηλιοπούλου, Γ., Κουστουράκης, Γ., & Ασημάκη, Α. (2024). Ζητήματα συνεργασίας μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών κατά την παροχή προσχολικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης την περίοδο της πανδημίας Covid-19: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση. Στο Ι. Καμαριανός, Ε. Παναγόπουλος & Α. Αδαμοπούλου (Επιμ.), *Πρακτικά 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης. «Η εκπαίδευση σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης: κοινωνιολογικές αναγνώσεις»* (Τόμος 2, σελ. 45-53). Τμήμα Επιστημών Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας Πανεπιστημίου Πατρών.
- Stites, M. L., Sonneschein, S., & Galczyk, S. H. (2021). Preschool parents' views of distance learning during COVID-19. *Early Education and Development*, 32(7), 923-939. <https://doi.org/10.1080/10409289.2021.1930936>
- Stuart, J., O'Donnell, A. W., Scott, R., O'Donnell, K., Lund, R., & Barber, B. (2022). Asynchronous and synchronous remote teaching and academic outcomes during COVID-19. *Distance education*, 43(3), 408-425. <https://doi.org/10.1080/01587919.2022.2088477>
- Τζήλου, Γ., & Παπαδημητρίου, Σ. (2021). Εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία: Μελέτη περίπτωσης αξιοποίησης των περιβαλλόντων Webex και e-Class την περίοδο της πανδημίας Covid-19. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(2), 6-22. <https://doi.org/10.12681/jode.25412>
- Trust, T., & Whalen, J. (2021). Emergency remote teaching with technology during the COVID-19 pandemic: using the whole teacher lens to examine educator's experiences and insights. *Educational Media International*, 58(2), 145-160. <https://doi.org/10.1080/09523987.2021.1930479>
- ΦΕΚ 5044/Β/14-11-2020. Σύγχρονη Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από <https://www.especial.gr/wp-content/uploads/2020/11/tropopiisi-eks-apostasews-14-11-2020.pdf>

Φώτη, Π. (2021). Εποχή COVID-19 και εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο νηπιαγωγείο. Διερεύνηση απόψεων εκπαιδευτικών. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(2), 92-115. <https://doi.org/10.12681/jode.25458>

Όροι Έκδοσης, Πνευματικά Δικαιώματα και Ακαδημαϊκή Δεοντολογία

Η παρούσα έκδοση περιλαμβάνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο των εργασιών του Συνεδρίου. Οι απόψεις που διατυπώνονται στα κείμενα είναι αποκλειστικά προσωπικές απόψεις των συγγραφέων και δεν εκφράζουν απαραίτητα τις θέσεις της Οργανωτικής ή της Επιστημονικής Επιτροπής.

Ευθύνη Συγγραφέων & Πνευματικά Δικαιώματα: Κάθε συγγραφέας φέρει την πλήρη και αποκλειστική ευθύνη για το περιεχόμενο του κειμένου του. Οι συγγραφείς εγγυώνται ότι τα κείμενά τους αποτελούν προϊόν πρωτότυπης επιστημονικής εργασίας και ότι έχουν εξασφαλίσει όλες τις απαραίτητες γραπτές άδειες για τη χρήση υλικού (εικόνες, διαγράμματα, εκτενή αποσπάσματα κ.λπ.) που υπόκειται σε πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

Χρήση Τεχνητής Νοημοσύνης (TN): Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής ακεραιότητας, οι συγγραφείς δηλώνουν ότι η χρήση εργαλείων Παραγωγικής Τεχνητής Νοημοσύνης (GenAI), όπου αυτή πραγματοποιήθηκε, περιορίστηκε αποκλειστικά σε υποστηρικτικό επίπεδο (π.χ. γλωσσική επιμέλεια, οργάνωση δομής). Η τελική επιστημονική κρίση, η επαλήθευση των πηγών και η αυθεντικότητα των συμπερασμάτων παραμένουν αποκλειστική ευθύνη των φυσικών προσώπων-συγγραφέων.

Οι επιμελητές/τριες της έκδοσης και οι διοργανωτές του Συνεδρίου δεν φέρουν καμία ευθύνη για τυχόν παραβιάσεις πνευματικών δικαιωμάτων τρίτων ή για την επιστημονική ακρίβεια των στοιχείων που παρατίθενται από τους συγγραφείς.